

Een archeologische begeleiding op plangebied A, locatie Koningshof te Gouda, gemeente Gouda (Z.-H.)

B. Silkens

Met bijdragen van S.A. Mulder, A. Ufkes & J. Schoneveld

ARC-Publicaties 138

Groningen

2005

ISSN 1574-6879

Colofon

Een archeologische begeleiding op plangebied A, locatie Koningshof te Gouda, gemeente Gouda (Z.-H.)

ARC-Publicaties 138
ARC-Projectcode 2005/252

Oprichtgever
Gemeente Gouda
ARCHIS nummer onderzoeksmelding
13517
ARCHIS nummer onderzoek
12186

Tekst
B. Silkens, met bijdragen van S.A. Mulder, A. Ufkes & J. Schoneveld

Tekeningen
M.C. Botermans

Foto's
B. Silkens, M.C. Botermans & L. de Jong

Digitale beeldverwerking
P. Stokkel

Tekstredactie
A. Ufkes & K.L.B. Bosma

Eindredactie
J. Schoneveld

Status
definitieve versie

Autorisatie — J. Schoneveld

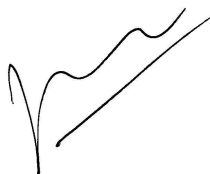
Uitgegeven door
ARC bv
Postbus 41018
9701 CA Groningen

ISSN 1574-6879

Groningen, 2006

Omslag
Leden van Golda assisteren bij het vrijleggen van muren en vloeren in werkput 2. Foto: B. Silkens

Een recente lijst van de ARC-Publicaties is te vinden op www.arcbv.nl

Inhoud

1 Inleiding	3
<i>B. Silkens</i>	
1.1 Aanleiding van het onderzoek	3
1.2 Ligging van het onderzoeksgebied	3
1.3 Objectgegevens	4
1.4 Doel van het onderzoek	4
1.5 Werkwijze	6
2 Sporen en structuren	9
<i>B. Silkens</i>	
2.1 Cultuurhistorisch onderzoek	9
2.2 Sporen en structuren	9
2.3 Vondstmateriaal	17
2.4 Strategie	18
3 Aardewerk	21
<i>A. Ufkes & J. Schoneveld</i>	
3.1 Inleiding en werkwijze	21
3.2 Resultaten	21
3.3 Conclusie	24
4 Conclusie	25
<i>B. Silkens</i>	
Literatuur	27
Bijlagen	28

1 Inleiding

B. Silkens

1.1 Aanleiding van het onderzoek

Het plangebied Koningshof in Gouda (afb. 1.1) zal door de ontwikkelingscombinatie Blauwhoed Eurowoningen/Aannemersbedrijf Gebr. Blokland bv worden ontwikkeld als woningbouwlocatie. Oorspronkelijk stond het plangebied bekend als Verheullocatie, genoemd naar de voormalige directeur-eigenaar van de hier gevestigde R.V.S.-fabriek Veratio B.V. Het gebied is binnen het bestemmingsplan Binnenstad-West hernoemd in (masterplan) Koningshof. De locatie kwam vrij voor herontwikkeling na het besluit om de bedrijfsactiviteit op een andere, meer passende locatie verder te zetten, hetgeen met de daadwerkelijke bedrijfsverplaatsing per medio 2001 naar Gouwestroom werd geëffectueerd. Het plangebied zal herontwikkeld worden voor een aantal wooncomplexen.

Het bevoegd gezag is vertegenwoordigd in de persoon van de gemeentelijk archeoloog drs. M. Groenendijk, als adviserende archeologische partij trad mw. drs. K. Jeneson (Hazenberg Archeologie) op en het dagelijks toezicht gebeurde door W. Stuive (Soelaas milieu-adviezen bv). De archeologische begeleiding van de werken vond plaats van 5 september tot en met 16 september 2005 en werd uitgevoerd door drs. B. Silkens en ing. M.C. Botermans van ARC bv (Archaeological Research & Consultancy) in samenwerking met vereniging voor amateurarcheologen Golda en De Man Sloopwerken. Het aardewerk dat tijdens de begeleiding is geborgen is gedetermineerd door drs. J. Schoneveld en beschreven door mw. drs. A. Ufkes, de metalen voorwerpen zijn bestudeerd en beschreven door mw. drs. S.A. Mulder.

In dit rapport zal een overzicht worden gegeven van de aangetroffen archeologische resten en vondstmateriaal, alsook een plan van aanpak voor het overige deel van het plangebied Koningshof.

1.2 Ligging van het onderzoeksgebied

Het Koningshof bevindt zich in het westelijke deel van de historische binnenstad van Gouda. Het plangebied vormt een aaneengesloten gebied, gelegen aan de Turfsingel en begrensd door de Vlamingstraat, de Raam, de Verloren Kost en de Vest. De totale oppervlakte van het plangebied bedraagt ongeveer 15.000 m². Sloopblok A, waar dit proefproject plaatsvond, heeft een oppervlakte van 2.700 m²

Afbeelding 1.1 De ligging van Gouda.

en bevindt zich in het noordelijke deel van het plangebied, op de hoek van de Raam en de Verloren Kost.

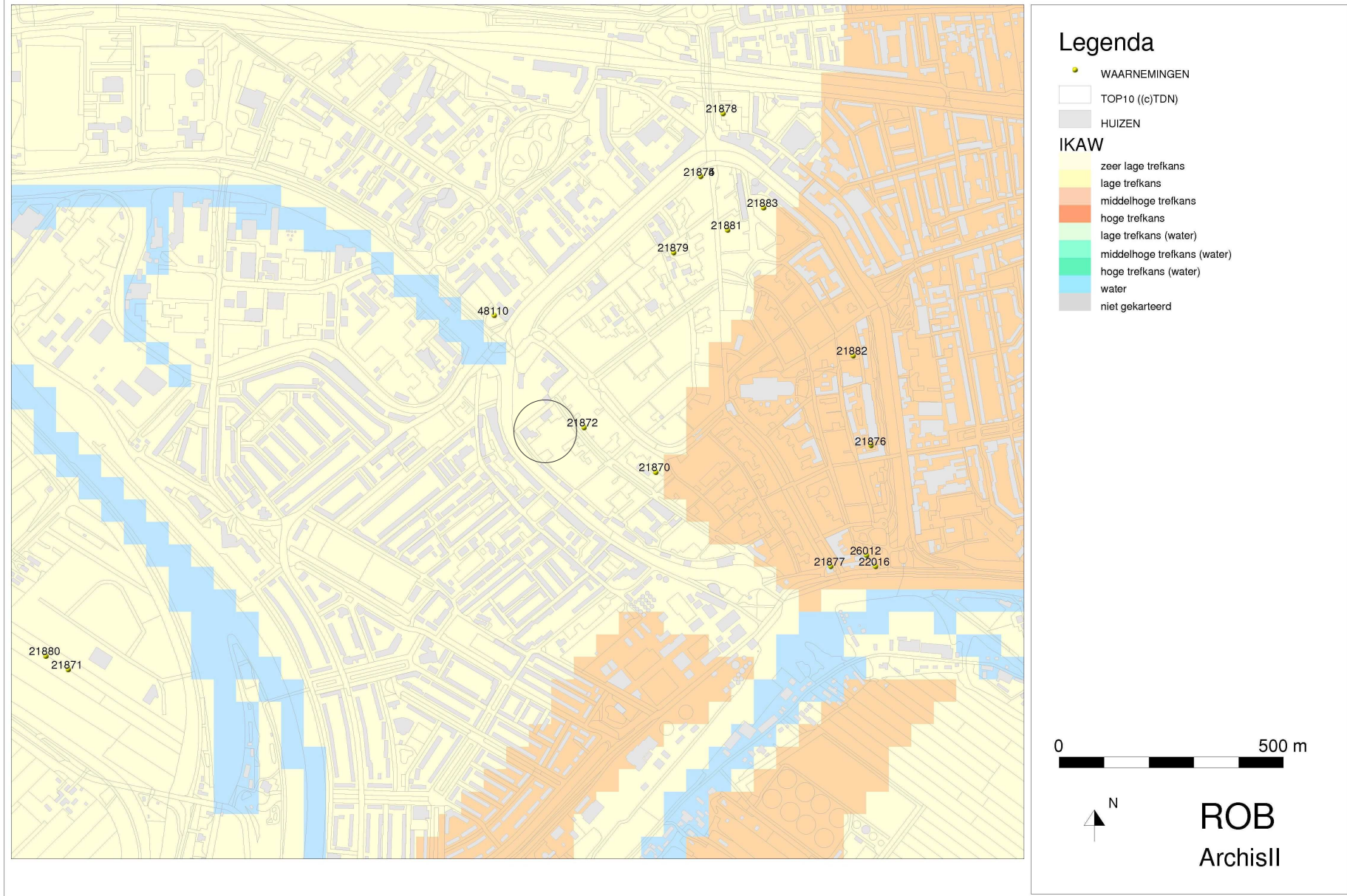
1.3 Objectgegevens

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Gouda
Plaats	Gouda
Toponiem	Koningshof
Kaartblad	38A
Coördinaten	108.133/447.113; 108.156/447.080 108.122/447.057; 108.122/447.085
Periode	Nieuwe Tijd
Type object	Binnenstad
Type bodem	Steigeraarde
Geomorfologie	Formatie van Kreftenheye/Formatie van Nieuwkoop

1.4 Doel van het onderzoek

Het doel van de archeologische begeleiding is het opdoen van ervaring in het slopen van funderingen op een archeologisch waardevolle locatie en het omgaan met een vooraf bepaald archeologisch peil. Plangebied A geldt hierbij als proefproject voor het gehele plangebied Koningshof, waarbij wordt gestreefd naar een optimale samenwerking tussen ontwikkelaar, bouw, sanerder en archeoloog.¹ Bedoeling is alle bevindingen, zowel archeologisch als praktisch uitvoerend, in kaart te brengen met het oog op een definitief plan van aanpak voor het hele plangebied.

¹W. Stuive, K. Jeneson en T. Hazenberg, 2005. Gouda – Koningshof. Plan van aanpak uitvoering vrijgraven funderingen plangebied A. Proefproject.

Afbeelding 1.2 De onderzoekslocatie en omgeving met daarop aangegeven de IKAW waarden en archeologische monumenten. De cirkel geeft de ligging van het onderzoeksterrein weer. Bron: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek/Archis II, 7 oktober 2005.

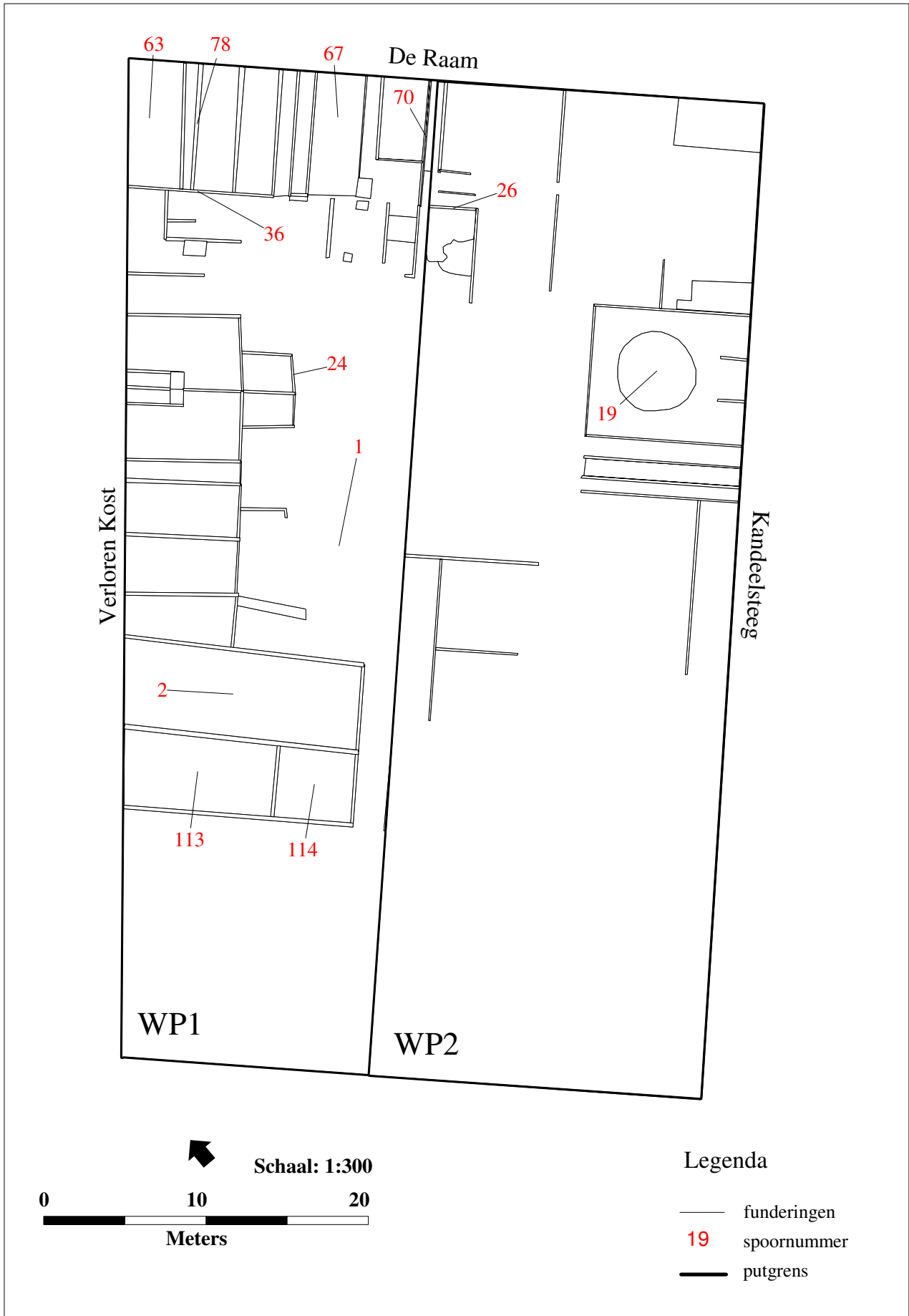
1.5 Werkwijze

Voor de archeologische begeleiding van de werken op de locatie Koningshof werd gekozen voor het werken met een vooraf bepaald 'Archeologisch Peil' (AP), waarbeneden de bodem bij het slopen en bouwrijp maken van het terrein niet verstoord mag worden. In Gouda is dit peil vastgesteld op 50 cm beneden het huidige maai-veld, waarbij er vanuit wordt gegaan dat dit pakket in het verleden reeds verstoord is door bouwwerkzaamheden, kabels, leidingen, etc. Recente funderingen blijven in eerste instantie staan en worden enkel verwijderd als er geen beschadingsgevaar is voor structuren onder het Archeologisch Peil. Recente funderingen die zich op ouder muurwerk bevinden worden enkel tot op het Archeologisch Peil verwijderd.

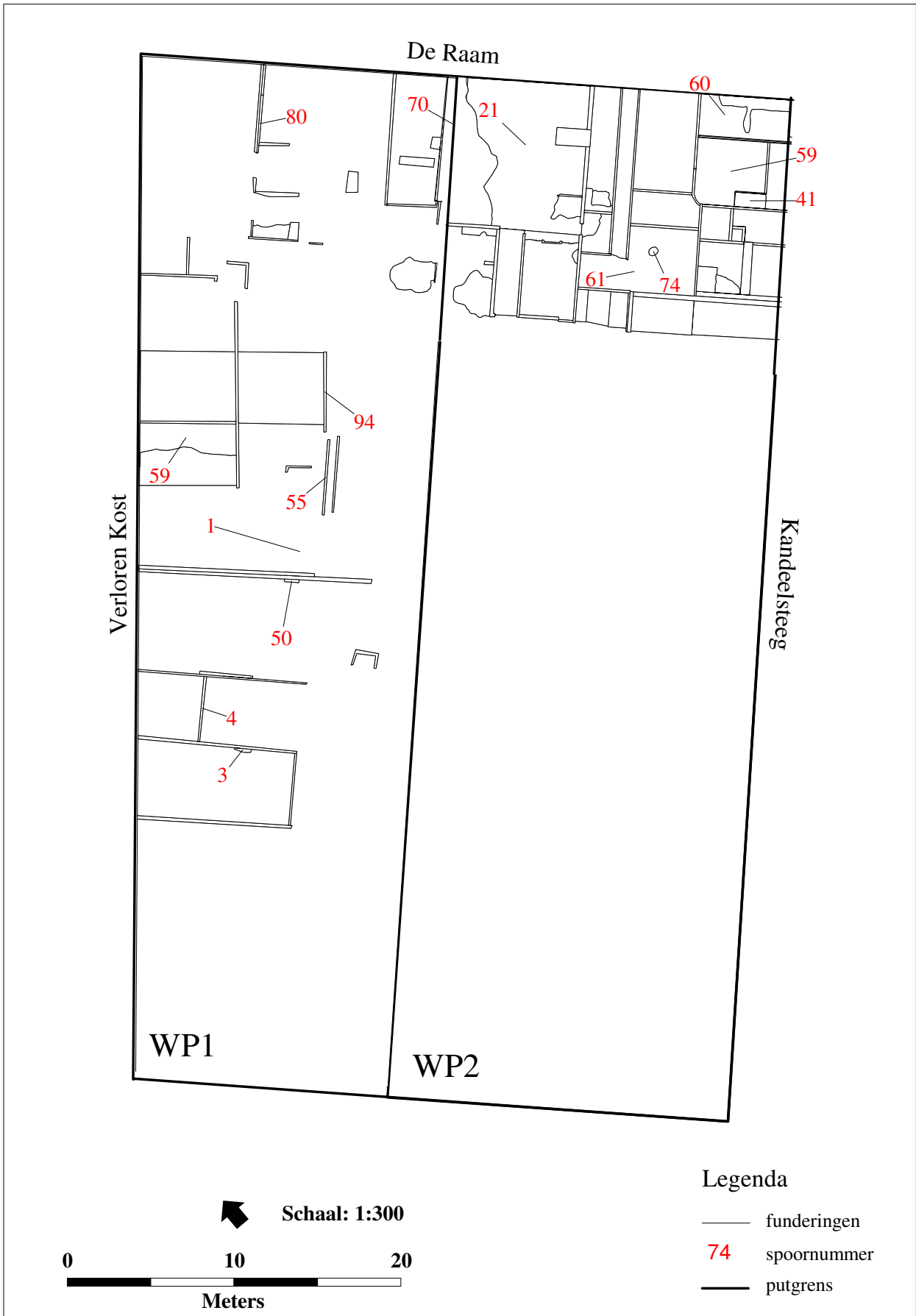
Bij het ontgraven van plangebied A werden twee werkputten in noordoost-zuidwest richting aangelegd. Werkput 1 bevindt zich langs de Verloren Kost en werkput 2 langs de voormalige Kandeelsteeg. In een eerste fase werden de betonnen vloeren en de bovengrond machinaal verwijderd tot op het niveau van de funderingen (vlak 1, afb. 1.3). In de tweede en derde fase werd de grond tussen de funderingen laagsgewijs machinaal verwijderd tot op het vooraf bepaalde archeologische peil van 1,0m –NAP (vlak 2, afb. 1.4). Bij het bepalen van de hoogte werd een roterende laser met peilstok gebruikt.

Tijdens het ontgraven werden muurwerk en vloeren gefotografeerd en getekend op schaal 1:250 en lokaal op schaal 1:50. Aangetroffen vondstmateriaal werd verzameld per structuur, laag en segment. In de vierde fase werd het op zand gefundeerde muurwerk machinaal weggehaald. Muren die gefundeerd waren op oudere structuren werden tot het archeologisch peil van 1,0m –NAP verwijderd (afgeknepen) en ten behoeve van de bouw geregistreerd. In de laatste fase werden de werkputten weer afgedekt met een laag van ca. 25 cm gezeefde grond. Deze vijf fases worden in het hoofdstuk resultaten uitgebreid besproken. Vondstmateriaal is in eerste instantie gereinigd, gedocumenteerd en in database geregistreerd door ARC bv en zal worden gedeponeerd in het depot van de gemeente Gouda.

Naast een zogenaamde 'kick-off meeting' bij aanvang van de werken, werd er wekelijks overleg gepleegd. Dagrapporten werden bijgehouden en doorgemailed aan de gemeentelijk archeoloog, drs. M. Groenendijk en de adviserende archeoloog, mw. drs. K. Jenson.

Afbeelding 1.3 Plangebied A. Overzicht vlak 1. Kaart: P. Stokkel.

Afbeelding 1.4 Plangebied A. Overzicht vlak 2. Kaart: P. Stokkel.

2 Sporen en structuren

B. Silkens

2.1 Cultuurhistorisch onderzoek

Uit onderzoek van BAAC bv (Emmens et al. 2002) en historisch kaartmateriaal blijkt dat de locatie van het Koningshof vanaf de eerste helft van de 14e eeuw bij de stad getrokken is. De eerste bebouwing dateert er vermoedelijk uit de tweede helft van de 14e eeuw. In de 15e en 16e eeuw concentreert de bebouwing zich op plangebied A voornamelijk langs de Raam. Deze bestond over het algemeen uit kleine, eenvoudige huizen met een nokrichting haaks op de hoofdstraat. Langs de oostelijke grens van plangebied A bevond zich de Kandeelsteeg, een wat bredere steeg met bebouwing van de 16e tot de 19e eeuw.

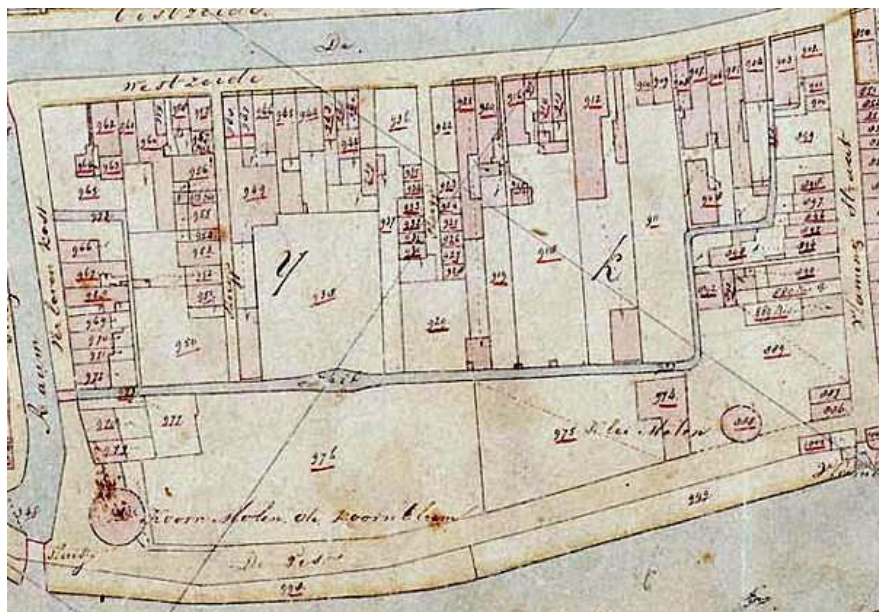
Op de locatie van het Koningshof lijkt zich in de 17e tot de 19e eeuw een concentratie pijpenmakers en pottenbakkers te bevinden. Vanaf de 19e eeuw werd de locatie geïndustrialiseerd, met als belangrijkste speler de 'Plateelfabriek Zuid-Holland' (Emmens et al. 2002). Het Archeologisch Informatiesysteem voor Nederland (Archis) geeft aan dat in de nabije omgeving van de onderzoekslocatie, langs de Raam en de Keizerstraat, enkele laatmiddeleeuwse woonhuizen werden onderzocht door Golda (waarnemingsnrs. 21870 en 21872; zie afb. 1.2). Aan de overzijde van de Raam werden in 1999 door de toenmalige gemeentelijk archeoloog R. Kok en Golda restanten van een 17e eeuwse lakenververij aan het licht gebracht (Van Haaster & Van Bommel 2001).¹

2.2 Sporen en structuren

2.2.1 Werkput 1

Het ontgraven tot een vooraf bepaald archeologisch peil, in het geval van plangebied A 1,00 m –NAP, heeft tot doel de archeologisch waardevolle structuren in situ te bewaren en uitsluitend de bovengrond en de recente structuren te verwijderen. In het westelijke en noordelijke deel van het proefgebied, de hoek van de Verloren Kost en de Raam, is deze grens van 1,00 m –NAP (ca. 50 cm beneden het huidige maaiveld) een goede richtlijn voor het behoud van de archeologisch waardevolle structuren.

¹Zie ook: R. Kok, 1999. *Een zeventiende-eeuwse industrie aan de Raam*. Nieuwsbrief Monumentenzorg & Archeologie Gemeente Gouda 17, pp. 3–6.

Afbeelding 2.1 De locatie Koningshof op de kadastrale kaart uit 1832.

Het aangetroffen aardewerk toont aan dat de oudste niveaus die hier bij deze aanpak worden verstoord, bestaan uit smalle huizen uit het begin van de 19e eeuw. Ook op de Kadastrale Minuut uit 1832 (afb. 2.1) is een aantal van deze gebouwtjes te herkennen, evenals een zijtje, waarvan een deel is teruggevonden (spoor 55). Het gaat om tweesteens muurwerk met een vrij zware verbrede funderingsvoet. In enkele gevallen zijn restanten van een tegelplint bewaard, met tegels van verschillende types. Het lijkt er sterk op dat deze tegels hergebruikt zijn, wat goed te zien is bij een hardplaats, aangetroffen in één van deze woningen (afb. 2.2). De vloerniveaus bevinden zich deels op, deels onder de 1,00 m –NAP grens. Een smalle bakstenen goot (spoor 80), afgedekt met rode vierkante tegels, is iets ouder. Het aardewerk dat hierin werd aangetroffen wijst op een datering in de 18e eeuw.

Tussen de funderingen zijn ophogingspakketten met pijpenstort, baksteen en aardewerk (onder andere fragmenten van pijpenpotten) uit de 18e, 19e en 20e eeuw aangetroffen. De recentere gebouwen hebben een groot deel van de 19e-eeuwse bebouwing verstoord en zijn in een aantal gevallen op de oude funderingen geplaatst (sporen 14–15, 42–43, 54–56, 80).² Dit muurwerk kon niet volledig worden weggehaald, maar werd tot op 1,00 m –NAP afgeknepen (afb. 2.3).

2.2.2 Werkput 2

Aan de oostelijke zijde van plangebied A is de situatie enigszins anders. Hier werden de vroeg 19e-eeuwse niveaus al op 0,80 m –NAP aangetroffen en kwamen zelfs 17e-eeuwse funderingen en vloeren aan het licht op 0,90–1,00 m –NAP. Uit deze bevindingen bleek dat de diepte waarop archeologisch waardevolle structuren zich bevinden lokaal erg kon verschillen. In het geval van plangebied A zaten

²Tussen sporen 14 en 15 liep een recente waterafvoer die ter bescherming van het vlak niet beschadigd kon worden.

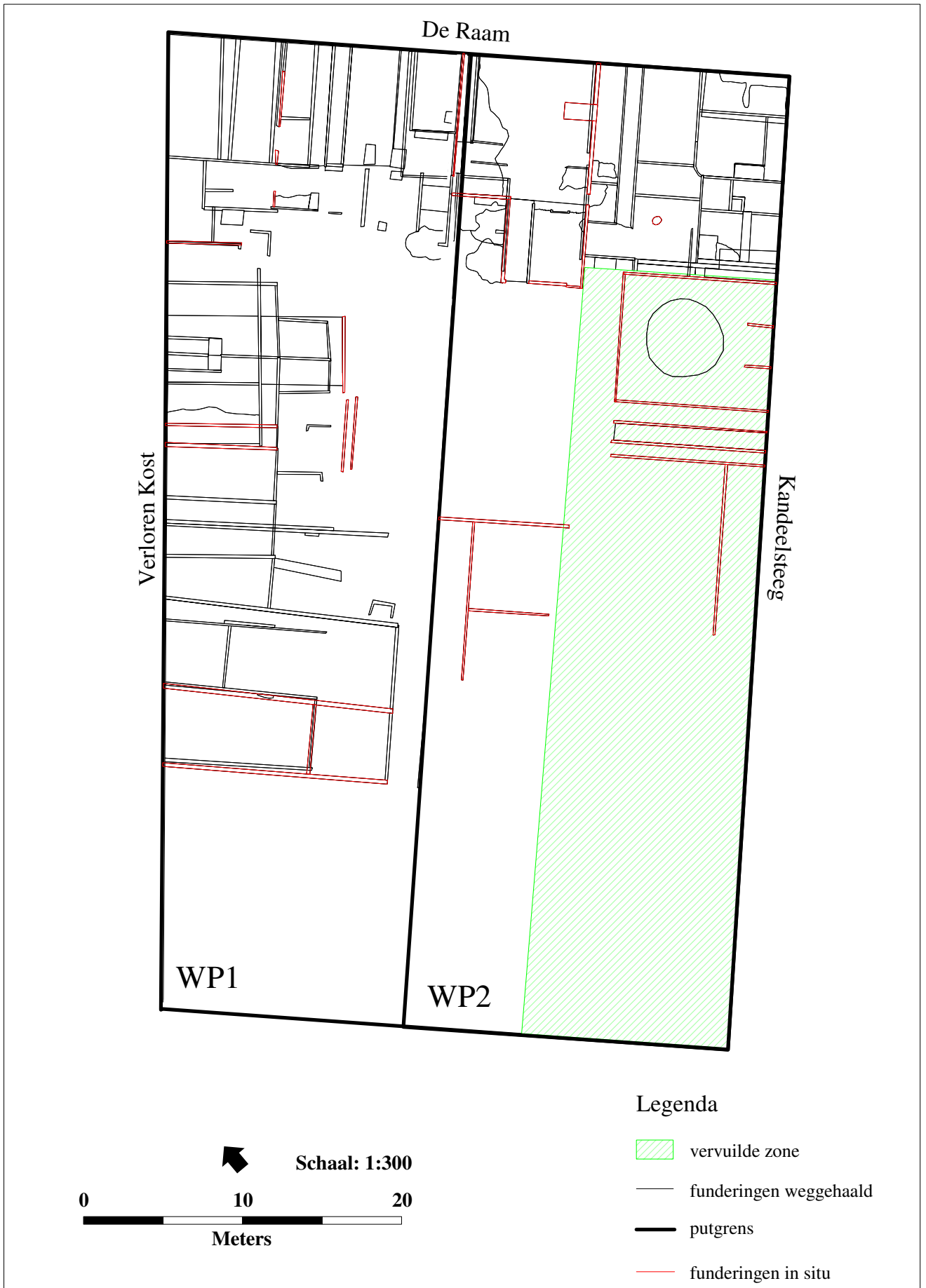

Afbeelding 2.2 Haardplaats met hergebruikte tegels. Foto: B. Silkens.

deze structuren naar het noordoosten toe een stuk hoger dan aan de zijde van de Verloren Kost. Een meer gedetailleerde documentatie was hier noodzakelijk. De tot dan toe gehanteerde schaal voor documentatie van 1:250 was in dit geval niet meer hanteerbaar en daarom is overgeschakeld op schaal 1:50. Het documenteren werd erg bemoeilijkt door de hoge grondwaterstand en de regenval in week 2 (afb. 2.4).

De aangetroffen archeologische structuren langs de Kandeelsteeg bestonden uit kleine rechthoekige ruimtes die loodrecht georiënteerd waren op de steeg. Van de funderingen zijn enkel de onderste stenen bewaard gebleven. Onderscheid kan gemaakt worden tussen tweesteens draagmuren enkelsteens tussenmuren. Oorspronkelijk moeten alle ruimtes voorzien zijn geweest van een vloer van bakstenen of plavuizen, maar deze is op een aantal plaatsen verdwenen. De plavuizen zijn vierkant en doorgaans 15 cm breed, en voorzien van loodglazuur. In één geval (spoor 41) waren de plavuizen 12 cm breed en in groene, oranje en rode kleuren geglaazuurd (afb. 2.5). Op de Kadastrale Minuut van 1832 zijn enkele van de aangetroffen ruimtes goed herkenbaar (zie afb. 2.1 op p. 10). De structuren dateren dus waarschijnlijk uit het einde van de 18e- of de eerste helft van de 19e eeuw.

Een opmerkelijke vondst is die van een goed geconserveerde houten ton in spoor 61 (afb. 2.6). Bij het vrijleggen van de rand van de ton werd in de vulling, naast een 17e/18e-eeuws porseleinen kommetje van kinderspeelgoed (zie afb. 3.1 op p. 22), een houten klosje gevonden. Deze vondst toont aan dat de conservering van organisch materiaal op dit niveau, onder het grondwaterpeil, bijzonder goed is. Aan de overzijde van de Raam werden vergelijkbare tonnen aangetroffen die geassocieerd werden met verversactiviteiten (Van Haaster & Van Bommel 2001). De ton bevond zich echter onder het archeologisch peil van 1,00 m –NAP en werd daarom niet verder vrijgelegd.

Afbeelding 2.3 Overzicht plangebied A met de niet verwijderde funderingen. Kaart: P. Stokkel.

Afbeelding 2.4 Overzicht van de funderingen langs de Raam op vlak 2. De regenval en hoge grondwaterstand maakt het documenteren moeilijk. Foto: B. Silkens.

Afbeelding 2.5 Vloertjes met verschillende tegelsoorten langs de voormalige Kandeelsteeg. Foto: B. Silkens.

Afbeelding 2.6 Houten ton in spoor 61. Foto: B. Silkens.

Naar het westen toe liep een gangetje van ca. 1 m breed tussen twee woningen in. Ten westen van deze gang ligt een grote vierkante kamer (8×8 m) met een vloer van licht- en donkerrode plavuizen (spoor 21; afb. 2.7). De vloertegels zijn met 20 cm iets groter dan deze aangetroffen in het oosten van de werkput. De westelijke muur (spoor 70 in werkput 1) bestaat uit twee fases, zoals duidelijk te zien is op afbeelding 2.8.

De oudste fase is niet terug te vinden op de kadasterkaarten van 1830 en 1877, maar de jongere fase wel (Emmens et al. 2002). De oudere muur is voorzien van een goed bewaarde tegelwand met vogel/bloemendecoratie en lelies met blauwe band (spoor 70 in werkput 1; zie afb. 2.8). Dit type tegels wordt door Mayenburg en den Toom als karakteristiek Goudse productie uit het begin van de 17e eeuw aangeduid (Van den Berge et al. 2002). Ook J. Schoneveld plaatst deze tegels in de periode 1600–1625 n. Chr. Tegels waren zeer modegevoelig en het is dan ook onwaarschijnlijk dat een volledige, goed geconserveerde tegelwand zoals aangetroffen bij spoor 70 opgebouwd zou zijn uit hergebruikt materiaal. We hebben hier dus te maken met een goed bewaarde goed bewaard muurrestant van een woning uit het begin van de 17e eeuw.

Een groot deel van deze zone is echter sterk verstoord door enerzijds de latere bouwwerkzaamheden en anderzijds de aanleg van een recente riool die de ruimte door midden snijdt. Mogelijk is de 17e-eeuwse bewoning langs de Kandeelsteeg door de latere huizenbouw grotendeels vernietigd en is enkel in de centrale noordelijke zone langs de Raam een deel bewaard gebleven. De aangetroffen puinpakketten boven de vloeren zijn alle in de 18e en 19e eeuw te dateren. Een interpretatie van alle fases is weergegeven in afbeelding 2.9.

Van het zuidelijke deel van werkput 2 werd enkel de bovengrond verwijderd en

Afbeelding 2.7 Tegelvloer geassocieerd met spoor 70. Foto: B. Silkens.

Afbeelding 2.8 Tegelpint van Goudse tegels met vogeldecoratie en lelies op muur S 70. Foto: B. Silkens.

Afbeelding 2.9 Overzicht plangebied A met een interpretatie van alle waargenomen fases. Kaart: P. Stokkel.

een ronde structuur (spoor 19) gedocumenteerd. Mogelijk gaat het om de basis van een oven of machine van de oude Plateelfabriek Zuid-Holland die deels op deze plek gesitueerd was (Emmens et al. 2002). Onder deze ronde structuur was de bodem over de hele lengte van de werkput zwaar vervuild met minerale olie. Het verzamelde pijpenpot-aardewerk in deze laag kan aan de 17e/18e eeuw worden toegewezen.

De meeste 17e-eeuwse structuren in de noordoostelijke hoek van deellocatie A bevinden zich net op of onder het Archeologisch Peil en blijven in situ bewaard. Op de plaatsen waar deze periode wel werd geraakt, vergt het documenteren, door de aard van de structuren en het groot aantal vloeren en muurtjes, bijna dubbel zoveel tijd als de hele zone langs de Verloren Kost. Dit is dus iets waar zeker rekening mee moet gehouden worden bij het inplannen van het vervolg van de archeologische begeleiding op de locatie Koningshof. Bijkomend moet er rekening gehouden worden met een goede conservering van organische resten en de aanwezigheid van houten structuren.

2.3 Vondstmateriaal

Het overgrote deel van het vondstmateriaal bestaat uit aardewerk afkomstig uit de pijpenindustrie (pijpenkoppen en pijpenpotten) en een aanzienlijke hoeveelheid muurtegels. Daarnaast is een aantal bakstenen als monster voor muuronderzoek meegenomen. Verder is één munt en een houten klosje gevonden. Het houten klosje is recent en afkomstig uit de bovenste laag van een houten ton die in de noordoostelijke hoek van werkput 2 werd aangetroffen.

Het verzamelde vondstmateriaal is in eerste instantie door ARC bv geregistreerd en de vondstcategorieën aardewerk en metaal zijn nader onderzocht. Het aardewerk wordt besproken in hoofdstuk 3. Na deponering in het depot van de gemeente Gouda zou een deel van het materiaal (bijvoorbeeld de pijpenkoppen) in samenspraak met het bevoegd gezag ter studie uitgeleend kunnen worden aan de leden van Golda.

Het meeste aardewerk is afkomstig uit 18e- en 19e-eeuwse ophogingspakketten, tussen en boven de funderingen en vloeren. Het gaat om gestort materiaal, voornamelijk pijpenkoppen en pijpenpotten, dat door zijn samenstelling en omvang zeer interessant is voor de studie van de lokale pijpenindustrie.

De muurtegels die op een aantal muren teruggevonden zijn, zijn van goede kwaliteit. Een deel hiervan is duidelijk hergebruikt, maar er zijn ook enkele mooi bewaarde tegelplinten gevonden die zo goed als zeker origineel zijn. De wandtegels lijken, volgens J. Schoneveld en de publicatie 'De Swaen' (Van den Berge et al. 2002), voor een groot deel uit de vroege 17e tot begin 18e eeuw te stammen. De 17e-eeuwse tegels zijn in bijzonder goede staat en zeer interessant voor het uitvoeren van kunsthistorisch onderzoek. Wandtegels zijn daarnaast een zeer goede en precieze dateringsmethode als rekening wordt gehouden met herbruik. Ze vertegenwoordigen doorgaans een vrij korte 'mode' periode die typologisch zeer goed te duiden is.

vnr.	put	vlak	spoor	gewicht	metaal	omschrijving	datering
9	1	1	2	3.2	koper	vingerhoed	Nieuwe Tijd
13	1	2	60	389.1	ijzer	duim van een geheng	Late Middeleeuwen / Nieuwe Tijd
27	1	1	67	1.4	brons	munt Bergische Land (Duitsland)	18e–20e eeuw
30	1	999	999	8.6	ijzer	vertinde theelepels	20e eeuw
62	2	1	26	71.4	ijzer	vertinde eetlepel	20e eeuw
120	2	2	74	4.3	ijzer	drie indetermineerbare fragmenten	onbekend
132	2	999	999	2821.3	ijzer	ijzeren kookpot op 3 pootjes (grape)	Late Middeleeuwen / Nieuwe Tijd

Tabel 2.1 Overzicht van de metaalvondsten.

De vloertegels en bakstenen zijn als monsters van de verschillende muur- en vloerresten verzameld, maar de baksteenformaten liggen te dicht bij elkaar voor een datering.

2.3.1 Metaal

Het metaal, weergegeven in tabel 2.1, is bestudeerd door S.A. Mulder. Het merendeel van de metalen voorwerpen is afkomstig uit de ophogingspakketten tussen de funderingen en is, zoals verwacht, te dateren in de Nieuwe Tijd, tot in de 20e eeuw. Naast enkele recente vertinde lepels, zijn een koperen vingerhoed en een bronzen munt gevonden. De munt is vrij slecht leesbaar en de datering slechts globaal te bepalen op 18e–20e eeuw. Hij is afkomstig uit Duitsland (Bergische Land).

Twee voorwerpen zijn mogelijk ouder: een ijzeren kookpot op drie pootjes (grape) en een duim van een geheng in ijzer die op de overgang Late Middeleeuwen/Nieuwe Tijd te plaatsen zijn. De precieze herkomst van de kookpot is niet bekend.

2.4 Strategie

2.4.1 Algemeen

Langs de Verloren Kost zou historisch gezien minder bebouwing hebben bestaan, wat ook blijkt uit het archeologisch onderzoek. Voor dit deel van plangebied A, waar de archeologisch waardevolle structuren zich onder het archeologisch peil bevinden en er relatief weinig funderingsresten aangetroffen zijn, is een archeologische begeleiding door twee archeologen voldoende. Waar de archeologisch (waardevolle) structuren zich echter boven het archeologisch peil bevinden of op plaatsen met zeer veel funderingsresten, zoals in het noordelijke en oostelijke deel van plangebied A, zijn twee archeologen te krap bemeten. Als we op het bureau-onderzoek afgaan, zijn vergelijkbare dicht bebouwde situaties denkbaar langs de hele Raam en de Vlamingstraat, evenals aan de oostelijke zijde van de Kandeelsteeg en de voormalige Messenmakerssteeg. Het kadasterkaartje uit 1877 geeft dit duidelijk aan (Emmens et al. 2002). Om de vlotte voortgang van de werkzaamheden te garanderen, wordt de inzet van tenminste drie archeologen voor de begeleiding van het volledige plangebied Koningshof daarom aanbevolen.

De leden van amateurvereniging Golda hebben tijdens de werken actief meegeholpen met het vrijleggen van muurwerk en verzamelen van vondstmateriaal. De samenwerking verliep zeer vlot en is dus ook in de toekomst zeker werkbaar. Bij onderzoek van de gezeefde grond en het puin is gebleken dat het vondstmateriaal volledig gebroken is door het grovere puin en dat daarom het verzamelen hiervan weinig zinvol is. In samenspraak met het bevoegd gezag en het depot van de gemeente Gouda zou een deel van het vondstmateriaal (onder andere pijpenkoppen), na registratie door ARC bv en deponering bij het gemeentelijk depot in Gouda, voor studie naar Golda kunnen gaan.

Het vrijmaken en inrichten van het terrein dient liefst op voorhand uitgevoerd te worden door de aannemer. Nu gebeurde dit allemaal tegelijk op de eerste werkdag, waardoor er op deze dag geen archeologische werkzaamheden konden plaatsvinden. Eventueel kan tijdens het inrichten van het terrein met behulp van een Total Station een meetsysteem worden uitgezet. Het is dan wel belangrijk om, voorafgaand aan de werkzaamheden, digitale bestanden als CAD-tekeningen en lijsten met coördinaten uit te wisselen.

2.4.2 Vijf fases

Fase 1

In een eerste fase kunnen de betonplaten/betonvloeren en de bovengrond, onder meer de opgebrachte grond, worden verwijderd tot op het niveau van de bovenkant van de eerste funderingen. Dit kan gebeuren met een grote kraan voor grondverzet en kracht. De weggehaalde grond en puin wordt meteen afgevoerd met een vrachtwagen en gescheiden opgeslagen in depot. Op deze manier wordt een aanzienlijke tijdswinst geboekt en is er ook meteen een grote hoeveelheid grond beschikbaar voor het later afdekken van de werkputten.

Fase 2

In een tweede fase kunnen de funderingen tot op het archeologisch peil worden ontgraven met een kleine kraan met smallere, verwisselbare bakken. Dit werkt snel en is makkelijk bij te sturen door de archeoloog. Tijdens het ontgraven was er sprake van een hoge waterstand op de onderzoekslocatie. Bij droog weer bevindt het grondwater zich rond de 1,00 m –NAP, maar bij nat weer, zoals tijdens de tweede week van het proefproject stijgt het grondwater al snel tot 0,80 m –NAP. Het vrijleggen en documenteren van de funderingen wordt hierdoor bijna onmogelijk zonder het inzetten van pompen. De onderzoekslocatie moet dus worden voorzien van pompen of bronnering, alsook de mogelijkheid voor afvoer van het water.

Fase 3

In fase drie werd tijdens het proefproject schaal 1:250 en lokaal schaal 1:50 gehanteerd. In het veld en bij de digitale verwerking achteraf is echter gebleken dat deze schaal veel te grof en moeilijk hanteerbaar is. Het voorstel is dan ook schaal 1:100 als standaard te gebruiken. Waar meer precisie nodig is, kan lokaal schaal 1:40 of 1:50 gebruikt worden. Met behulp van een Total Station kunnen funderingen en eventueel vondsten worden ingemeten.

Fase 4

In fase vier worden de funderingen verwijderd met behulp van de kleine kraan. In-

dien deze los (op zand) staan, kunnen ze volledig (rechtstandig) weggehaald worden, ook tot onder het archeologisch peil. Indien ze echter op ouder muurwerk zijn gefundeerd, worden de jongere funderingen tot op het archeologisch peil afgeknepen. Een overzicht van de niet verwijderde structuren is weergegeven in afbeelding 2.3.

Fase 5

In een laatste vijfde fase wordt de afgevoerde grond gezeefd en worden de werkputten met behulp van een shovel of hydraulische kraan weer afgedekt met een ca. 25 cm dikke laag gezeefde grond. Dit dient ter bescherming van de archeologische niveaus. Dit gebeurt op vrijdag. Er wordt die dag dan ook niet gegraven, maar de archeoloog houdt wel toezicht op het dichtrijden van de werkputten. Intussen kan ook de administratie bijgewerkt worden.

Later, voor de aanvang van de bouw zelf, zal deze gezeefde grond onder begeleiding van een archeoloog weer worden verwijderd en vervangen door gemalen baksteen- en betonpuin. Deze gemalen puinlaag dient als voorbelasting voor de bouw.

3 Aardewerk

A. Ufkes & J. Schoneveld

3.1 Inleiding en werkwijze

Tijdens de archeologische begeleiding is onder meer een hoeveelheid aardewerk verzameld, dat in onderstaande paragrafen wordt besproken. Het betreft 214 fragmenten, met een gezamenlijk gewicht van 17.080,6 gram. Dit aardewerk is gede-termineerd door J. Schoneveld en beschreven door A. Ufkes.

Nadat het aardewerk is gewassen, zijn de basisgegevens betreffende herkomst (werkput, vlak, spoor, aantal en gewicht per vondstnummer) genoteerd in een database. Vervolgens is per vondstnummer het materiaal bekeken, waarbij gelet is op de volgende aspecten: het minimale aantal individuele potten per vondstnummer (mai), het type aardewerk en de datering ervan. De analyseresultaten zijn weergegeven in bijlage 1.

3.2 Resultaten

De conservering van het aardewerk is over het algemeen zeer goed. Het betreft relatief grote fragmenten, die niet aan formatieprocessen als verwerking of verbranding onderhevig zijn geweest. Op enkele fragmenten is aancoeksel in de vorm van kalk- of kleiconcretie aanwezig en op één fragment is roet aanwezig. Dit is een aanwijzing dat dit vaatwerk is gebruikt als kookpot.

De meeste fragmenten zijn afkomstig van roodbakkend aardewerk, al dan niet voorzien van loodglazuur. Ook aardewerk uit witbakkende klei gebakken komt veelvuldig voor. Steengoed is slechts in twee vondstnummers aangetroffen, namelijk een groot fragment van een mineraalwaterfles (vnr. 19) en een kleiner wandfragment (vnr. 76). De overige onderscheiden aardewerkcategorieën bestaan uit majolica, faience, delftware en porselein.

Onder het vondstmateriaal bevinden zich enkele fragmenten die duiden op aardewerkproductie in de nabije omgeving. Dit is af te leiden uit de aanwezigheid van enkele misbaksels (vnr. 1 en 24) en fragmenten van bisquit gebakken aardewerk, die in het bodemarchief zijn terecht gekomen voordat dit vaatwerk van een laatste glazuurlaag werd voorzien (vnr. 130 en 14).

Het aardewerk representeert normaal gebruiksgoed, zoals potten, bakpannen, grapes, borden, kommen, schalen en dergelijke. Ook zijn er meer bijzondere vormen zoals een fragment van een asbak (vnr. 130) en een deksel van een kaststel

Afbeelding 3.1 Twee zijaanzichten van een kommetje van kinderspeelgoed (vnr. 120).
Foto: L. de Jong.

(vnr. 14). Onder het vondstmateriaal bevindt zich daarnaast een fragment van een porseleinen kommetje dat als kinderspeelgoed kan worden geïnterpreteerd (vnr. 120, afb. 3.1).

Kenmerkend voor het aardewerk uit Gouda-Koningshof is de grote hoeveelheid fragmenten die afkomstig zijn van pijpenpotten. Dit zijn grote containers met aangeknepen handvaten, vervaardigd uit roodbakkende klei. In deze potten werden de Goudse kleipijpen gebakken. De ongebakken pijpen werden in een pijpenpot geplaatst, die vervolgens werd dichtgesmeerd met mergelkalk en dit geheel werd in de oven geplaatst en gebakken. Na het bakproces werd de pijpenpot opengebroken en dankzij de afgesloten omgeving waren de kleipijpen niet vervuild of verkleurd door in de oven aanwezige roet. Uit een ruimte in werkput 1, spoor 113, is tijdens het veldwerk een groot aantal fragmenten van pijpenpotten verzameld. Een zeer herkenbaar stuk is afkomstig uit een ruimte in werkput 2, spoor 61. Dit is een fragment van een deksel, waarbij de aangesmeerde mergelkalk goed bewaard is gebleven (afb. 3.2).

Het oudste aardewerk dat is aangetroffen in het verzamelde vondstcomplex betreft materiaal dat dateert uit de 17e eeuw (tabel 3.1). Dit betreft een relatief kleine component binnen het geheel. Aardewerk dat uit de 17e/18e en 18e eeuw stamt, is eveneens een betrekkelijk klein aandeel, deze groepen samen vormen 7,5% in aantal (mai=11,9%) van het totale bestudeerde complex. Aardewerk dat in de 19e eeuw kan worden geplaatst, vormt de meerderheid, met 41,6% in aantal (mai=35,7%). Aardewerk uit de 19e of 20e eeuw vormt 16,4% in aantal (mai=13,1%). Een klein deel tot slot, stamt uit het begin van de 20e eeuw, 5,1% in aantal (mai=7,2%).

Afbeelding 3.2 Deksel van een pijpenpot (vnr. 77). Foto: L. de Jong.

periode	N	mai
17e eeuw	5	2
17e/18e eeuw	5	2
18e eeuw	6	6
18e/19e eeuw	39	19
19e eeuw	45	26
eind 19e eeuw	54	4
19e/20e eeuw	14	8
begin 20e eeuw	11	6
nieuwe tijd indet.	35	11
totaal	214	84

Tabel 3.1 Aantallen (N) en minimum aantal individuele potten (mai) per periode.

3.3 Conclusie

Het bestudeerde aardewerk is kenmerkend voor afval uit een stedelijke context. De datering van de meerderheid van het materiaal is 19-eeuws, maar er zit ook een kleine component aardewerk uit de 17e en 18e eeuw in het vondstcomplex. Speciale vermelding verdient het feit dat er pottenbakkersafval is aangetroffen en het feit dat er betrekkelijk veel fragmenten van pijpenpotten zijn, die duiden op de fabricage van Goudse kleipijpen.

4 Conclusie

B. Silkens

Het veldwerk is dankzij de goede samenwerking en communicatie tussen ontwikkelaar, bouw, milieu en archeoloog vlot verlopen. Het proefproject op plangebied A geeft een goed beeld van de te verwachten archeologische waarden en de te volgen strategie op de rest van het onderzoeksterrein.

De meeste structuren boven het vastgestelde archeologisch peil van 1,00 –NAP zijn te dateren in de 19e eeuw en in mindere mate 18e en 20e eeuw. De meerderheid van de funderingen kon op kadastrale kaarten worden teruggevonden. De grote ruimte met tegelwand aan de Raam is duidelijk ouder. De typologie van de wandtegels suggereren een datering in de eerste helft van de 17e eeuw. Het vloerniveau van deze ruimte zit al op 0,80 m –NAP en wordt daarom door de bouwwerkzaamheden bedreigd. Omdat op dit niveau uitsluitend sporen van de 17e-eeuwse bewoning teruggevonden zijn, kan worden aangenomen dat in zone A de bouwactiviteit in latere periodes de 17e-eeuwse bewoning langs de Raam en de Kandeelsteeg voor een deel vernietigd heeft.

Het feit dat 17e-eeuwse structuren reeds op een diepte van 0,80 m –NAP zijn aangetroffen, toont aan dat in zone A ten opzichte van het archeologische peil van 1,00 m –NAP voor elke bewoningsfase lokaal aanzienlijke verschillen in diepte kunnen bestaan. De aard en het belang van de 17e-eeuwse sporen maakt een aanpassing van de strategie noodzakelijk. Het documenteren vereist een meer gedetailleerde aanpak en derhalve meer tijd. Soortgelijke situaties zijn denkbaar langs de hele Raam en de Vlamingstraat, de voormalige Messenmakerssteeg en de oostelijke zijde van de Kandeelsteeg.

Ondanks het feit dat slechts de eerste 50 cm -MV vergraven worden, levert het onderzoek op zone A een grote hoeveelheid vondstmateriaal uit verschillende puinpakketten op. Dit materiaal bestaat grotendeels uit aardewerk, gerelateerd aan de Goudse pijpenindustrie. Dit materiaal is door zijn kwaliteit en kwantiteit uitermate geschikt voor gespecialiseerd kunsthistorisch onderzoek. Ditzelfde geldt voor de wandtegels die op enkele muren zijn aangetroffen.

Literatuur

- Berge, H. van den, A.J. Gierveld, F. Mayenburg & L. den Toom, 2002. *'De Swaen'*. *Geschiedenis en productie van een Goudse plateelbakkerij uit de zeventiende eeuw*. Gouda. Uitgave bij tentoonstelling 'Typisch Gouds. Tegels uit de Gouden Eeuw'.
- Emmens, K., R.J.M. van Genabeek & J.M.J. Willems, 2002. *Gouda. Cultuurhistorische analyse Verheullocatie*. 's Hertogenbosch (BAAC-rapport 01.103).
- Haaster, H. van & M.R. van Bommel, 2001. *Botanisch en chemisch onderzoek aan een 17e-eeuwse lakenververij in Gouda*. Zaandam (BIAxiaal 117).

Bijlage 1 Analyseresultaten van het aardewerk

vnr	put	vlak	spoor	aard	N	gram	mai	type	datering
2	1	1	1	laag	1	6,1	1	fragment kom, witbakkend, polychroom beschilderd	19e eeuw
4	1	1	1	laag	9	134	3	1 pot met worstoor witb. beschilderd 19e, 1 bodem roodb. loodgl. NT, 1 rand veelkleurige majolica, 20e	19e/20e eeuw
5	1	1	1	laag	2	8,7	2	fragment majolica beeldje, verm. onderbeen, blauw beschilderd, 1 wandfragmentje roodb. loodgl.	19e/20e eeuw
6	1	1	1	laag	4	453,8	1	fragment kom op standring, roodb. loodgl	NT
1	1	1	1	laag	16	1188,2	5	1 pot witbakkend, 1 delftware polychroom beschilderd, 1 misbaksel roodb., 1 witbakkend polychroom beschilderd, 1 knobbeloor met voluten roodb.	19e eeuw
9	1	1	2	vloer	2	578	2	1 steel grote steelpan roodb. ongeglazuurd, 1 fragment standring delftware	19e eeuw
55	1	1	24	muur	1	65,2	1	1 schaal witb., zwartblauw loodgl.	begin 20e eeuw
51	1	1	36	muur	1	36,2	1	1 bodem witb. binnenzijde loodgl. speelgoed/zalfpot	NT
44	1	1	63	riool	9	510,9	3	1 rand pispot roodb. loodgl. 18e/19e, 4 wandscherven roodb. loodgl. NT, 1 roodb. ongeglazurd met druipsporen loodgl. NT	18e/19e eeuw
78	1	1	70	muur	2	89,2	1	1 bord witte faience	18e/19e eeuw
50	1	1	78	muur	5	140,2	2	1 faience schotel blauwe beschildering, 1 schotel roodb. binnen witte engobe loodgl. en ringeloorversiering	17e eeuw
10	1	1	113	ruimte	17	5139,5	10	veel onderdelen van pijpenpotten roodb. met mergelklei aanvoersel NT, 1 bandoor bisquit witbakkend 18e/19e	18e/19e eeuw
130	1	1	114	ruimte	10	271,6	5	1 rand asbak bisquit witb. groen onderglazuur, 1 rand pot bisquit witb. groen onderglazuur, 1 bodemscherf schaal bisquit witb., 5 witb. proen-achtige ondersteunsel-fragmenten, 1 geprofileerd wandtegelfragment witb. groen glazuur	begin 20e eeuw
23	1	2	1	laag	20	902,9	1	1 roodb. loodgl. veel concrement (witte klei?)	NT
18	1	2	1	laag	1	84,3	1	bodem roodb. loodgl.	NT
19	1	2	1	laag	3	687	3	1 fragment mineraalwaterfles witb. roodgl. steengoed 18e of later, 1 fragment bakpan roodb. binnenzijde loodgl. 17e/18e, 1 rand met brede dekselgdelef roodbl. loodgl. 18e	18e eeuw

vnr	put	vlak	spoor	aard	N	gram	mai	type	datering
26	1	2	1	laag	6	192,1	5	1 rand roodb. binnenzijde loodgl. buitenzijde twee geschilderde horizontale lijntjes onder de rand, 1 rand roodb. loodgl. ringeloorversiering, 1 wand roodb. binnenzijde loodgl. ringeloorversiering, 1 wand roodb. buitenzijde bruin loodgl. 1 wand witb. loodgl. buitenzijde polychroom beschilderd	19e eeuw
22	1	2	1	laag	2	108,9	1	1 roodb. ongeglazuurd	NT
15	1	2	4	muur	1	60,7	1	1 randfragment roodb., spoortje loodgl.	NT
16	1	2	50	haard	14	949,1	8	1 bodem schaal op standring roodb. loodgl. binnenzijde witte engobe met groen loodglazuur, 1 bodem kom roodb. binnenzijde witte engobe en groen loodglazuur, 1 randscherf bord roodb. loodgl. spiegel met witte engobe en groen loodglazuur, 1 rand schaal roodb. binnenzijde loodgl. buitenzijde roetsporen, 1 bodem met standring roodb. binnenzijde loodgl. 2 wand roodb. loodgl. 1 wand roodb. buitenzijde loodgl. binnenzijde witte engobe en loodgl.	19e eeuw
24	1	2	59	vloer	6	1230,2	2	1 bodem met standring van schaal roodb. binnenzijde loodgl., 1 randfragment roodb. ongeglazuurd met klei-aanboeksel (misbaksel)	18e/19e eeuw
14	1	2	60	laag	3	245,2	3	1 deksel kaststel bisquit witb. 19e/20e, 1 majolica bodemaanzet polychroom beschilderd 20e, 1 kommetje industrieel wit 19e	19e/20e eeuw
13	1	2	60	laag	2	47,1	1	2 wandfragmenten roodb. loodgl.	NT
48	1	2	80	goot	2	54,5	2	1 bodemfragment schaal roodb. binnenzijde loodgl. en ringeloorversiering, 1 bodemfragment witb. binnenzijde loodgl. buiten loodgl. met mangaan	18e eeuw
131	2	1	19	muur	2	547,7	1	1 handvat pijpenpot roodb.	17e/18e eeuw
62	2	1	26	muur	1	99,8	1	1 fragment steel bakpan roodb. binnenzijde loodgl.	18e eeuw
60	2	2	21	ruimte	2	619,7	2	1 pijpenpotfragment roodb. 17e/18e, 1 steel witb. loodgl. 19e	NT
68	2	2	41	vloer	1	122,5	1	1 bodemfragment op standring roodb. loodgl.	NT
69	2	2	59	ruimte	5	362	3	1 fragment pijpenpot roodb., 1 bodemfragment pot op standring roodb. loodgl., 1 wand roodb. buitenzijde loodgl. binnenzijde witte gietengobe loodgl.	18e/19e eeuw

vnr	put	vlak	spoor	aard	N	gram	mai	type	datering
75	2	2	60	ruimte	6	247,4	5	1 bodemframgent kom op standing roodb. buiten loodgl. binnen witte engobe met groen loodgl., 1 rand witb. loodgl. vermoedelijk komfoorfragment, 1 fragment steel witb. groene loodgl., 1 randscherf witb. ongeglazuurd, 1 wand roodb. ongeglazuurd	19e eeuw
76	2	2	61	ruimte	54	801,9	4	1 bord witb. binnenzijde witte/rode/bruine engobe ringeloor met tekst, 1 oorfragment witb. groen loodgl., 1 roodb. loodgl. wand- en randscherven, 1 grijsbakkend steengoed met bruin loodgl	eind 19e eeuw
77	2	2	61	ruimte	1	1086,4	1	1 deksel pijpenpot dichtgesmeerd met mergelkalk	NT
120	2	2	74	waterput	3	9,6	1	1 porselein kommetje kinderspeelgoed	17e/18e eeuw
totaal					214	17.080,6	84		